

DIZARTRIYA NUQSONIGA EGA BO‘LGAN BOLALARNI NUTQ JARAYONIGA TAYYORLASH YUZASIDAN KORREKSION-PEDAGOGIK ISHLARNING ILMIY, NAZARIY ASOSLARI

Fayzullayeva Xurshida Ulug'bek qizi

2-Respublika bolalar ijtimoiy moslashuv markazi

Samarqand mintaqaviy filiali

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali

khurshidafayzullayeva98@gmail.com

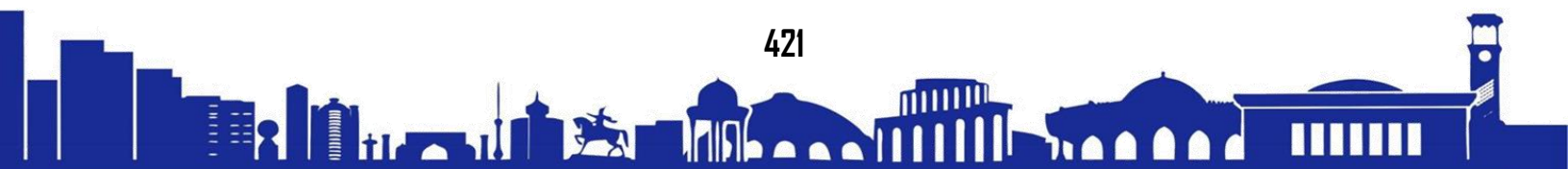
Annotatsiya: Mazkur maqolada dizartriya nuqsoniga ega bo‘lgan bolalarni nutq jarayoniga tayyorlashga qaratilgan korreksion-pedagogik ishlarning ilmiy va nazariy asoslari yoritilgan. Dizartriya nutq buzilishining psixofiziologik xususiyatlari, bolalarda nutq faoliyatining shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar hamda samarali korreksion yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, nutq apparatini rivojlantirish, sensor-motor faoliyatni faollashtirish va kommunikativ ehtiyojni shakllantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik qarashlar ochib beriladi. Maqola maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim yoshidagi dizartriya bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun nazariy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: dizartriya, nutq nuqsoni, korreksion-pedagogik ish, nutq jarayoniga tayyorlash, artikulyatsiya, motorika, logopediya, nutq rivoji

Kirish

Bugungi kunda nutq nuqsonlariga ega bo‘lgan bolalar sonining ortib borishi maxsus pedagogika va logopediya sohasida chuqur ilmiy yondashuvni talab etmoqda. Shular orasida dizartriya markaziy va periferik nerv tizimi faoliyatidagi buzilishlar bilan bog‘liq murakkab nutq nuqsoni sifatida alohida e’tiborga loyiqdir. Dizartriya ega bo‘lgan bolalarda tovush talaffuzi, nutqning ravonligi, ohang va nafas jarayoni yetarli darajada shakllanmagan bo‘ladi. Shu sababli ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri nutqni shakllantirish jarayoniga jalb etishdan avval maxsus tayyorlov bosqichini tashkil etish muhim hisoblanadi. Nutq jarayoniga tayyorlash korreksion-pedagogik ishlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bolaning umumiy rivojlanish darajasi va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Dizartriya bolalarni nutq jarayoniga tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslari

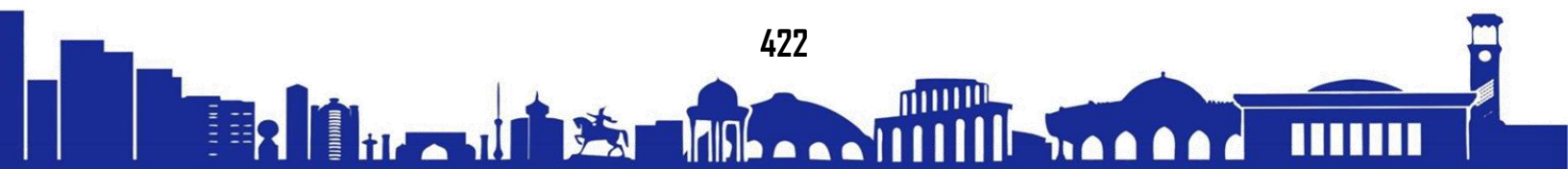

Ilmiy tadqiqotlarda dizartriya nutq apparati muskullarining innervatsiyasi yetishmovchiligi bilan tavsiflanishi qayd etiladi. Bu holat bolaning artikulyatsion harakatlarni aniq va muvofiqlashtirilgan tarzda bajara olmasligiga olib keladi. Nazariy jihatdan nutq jarayoniga tayyorlash bolaning sensor va motor rivojini uyg'unlashtirishga asoslanadi. Psixologik yondashuvlarda esa bolaning idrok, diqqat, xotira va emotsional-irodaviy sohasini rivojlantirish nutq faoliyatining muhim sharti sifatida ko'riladi. Pedagogik nuqtai nazardan, tayyorlov ishlari bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etilishi, individual yondashuv ustuvor bo'lishi lozim.

Zamonaviy logopedik amaliyotda dizartriya bolalarni nutq jarayoniga tayyorlashda kompleks yondashuv qo'llaniladi. Bunda umumiy va mayda motorikani rivojlantirish mashqlari, nafasni to'g'ri boshqarishga o'rgatish, artikulyatsion gimnastika hamda sezgi organlarini faollashtirishga qaratilgan mashg'ulotlar muhim o'rin tutadi. Shuningdek, o'yin texnologiyalari orqali bolaning nutqqa bo'lgan qiziqishini oshirish, muloqotga kirishish ehtiyojini shakllantirish samarali hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik qarashlar bolani passiv mashqlar emas, balki faol ishtirokchi sifatida ko'rishni talab etadi. Bu esa korreksion ishlarning samaradorligini oshiradi va nutq rivojida ijobiy natijalarga erishishga imkon beradi. Dizartriya nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni nutq jarayoniga tayyorlash korreksion-pedagogik ishlarning eng muhim va mas'uliyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi. Chunki bu nutq buzilishi bolaning faqat tovush talaffuziga emas, balki umumiy psixomotor rivojlanishiga, emotsional holatiga va kommunikativ faoliyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqotlarda dizartriya markaziy va periferik nerv tizimi faoliyatidagi yetishmovchiliklar natijasida yuzaga kelishi ta'kidlanadi, bu esa nutq apparati mushaklarining harakatini cheklaydi va nutq jarayonining tabiiy shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Nutq jarayoniga tayyorlash ishlari bolaning psixofiziologik imkoniyatlarini chuqur o'rganishdan boshlanadi. Dizartriya bolalarda ko'pincha mushak tonusining buzilishi, harakatlarning sustligi yoki noaniqligi, tez charchash va diqqatning beqarorligi kuzatiladi. Ushbu holatlar nutq faoliyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir qilgani sababli korreksion ishlar avvalo umumiy harakat faolligini me'yorlashtirishga qaratiladi. Harakatlarni muvofiqlashtirishga yo'naltirilgan mashqlar bolaning tanasini boshqarish qobiliyatini rivojlantirib, nutq apparati faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Asosiy yoʻnalishlardan biri umumiy va mayda motorikani rivojlantirishdir. Ilmiy manbalarda qoʻl barmoqlari harakati bilan nutq faoliyati oʻrtasida uzviy bogʻliqlik mavjudligi qayd etiladi. Shu bois dizartriya bolalar bilan ishlashda qoʻl va barmoqlar uchun moʻljallangan mashqlar, ritmik harakatlar va oʻyin elementlari keng qoʻllaniladi. Bu mashqlar nafaqat harakat aniqligini oshiradi, balki bolaning diqqatini jamlash va topshiriqlarni bajarishga boʻlgan qiziqishini kuchaytiradi.

Nutq jarayoniga tayyorlashda artikulyatsion apparatni rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Dizartriya bolalarda til, lab va pastki jagʻ mushaklarining harakati yetarli darajada aniq boʻlmaydi, bu esa tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilishga toʻsqinlik qiladi. Artikulyatsion gimnastika mashqlari orqali nutq apparati mushaklarini faollashtirish, ularning harakatchanligini oshirish va mushaklar oʻrtasidagi muvofiqlikni shakllantirish mumkin. Ushbu mashqlar tizimli va muntazam bajarilganda nutq jarayoniga oʻtish uchun mustahkam tayanch yaratiladi.

Nafas va ovoz ustida olib boriladigan ishlar ham nutqiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Dizartriya bolalarda nutqiy nafas yetarli darajada shakllanmagan boʻlib, nafas olish va chiqarish jarayoni nutq bilan uygʻunlashmaydi. Shu sababli maxsus nafas mashqlari orqali toʻgʻri nafas olishni shakllantirish, ovoz kuchi va davomiyligini boshqarishga oʻrgatish zarur. Bu jarayon nutqning ravonligi va tushunarililigini taʼminlashda muhim rol oʻynaydi.

Nutq jarayoniga tayyorlashda sensor jarayonlarni rivojlantirish ham muhim oʻrin tutadi. Eshitish sezgisi, ayniqsa fonematik idrok, dizartriya bolalarda yetarli darajada rivojlanmagan boʻlishi mumkin. Shu sababli tovushlarni eshitish, farqlash va idrok etishga qaratilgan mashqlar nutqiy tayyorgarlik jarayoniga kiritiladi. Koʻrish va kinestetik sezgilarni faollashtirish orqali bola nutq harakatlarini yaxshiroq idrok eta boshlaydi va ularni takrorlashga tayyorlanadi.

Shuningdek, nutq jarayoniga tayyorlash bolaning psixik jarayonlarini rivojlantirish bilan chambarchas bogʻliqdir. Diqqatni jamlash, xotirani faollashtirish, tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan mashgʻulotlar bolaning nutqiy faoliyatga boʻlgan tayyorgarligini oshiradi. Dizartriya bolalarda nutqqa nisbatan ishonchsizlik va passivlik kuzatilishi mumkin, shu bois korreksion-pedagogik ishlar jarayonida ijobiy emotsional muhit yaratish muhim hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda nutq jarayoniga tayyorlash jarayoni o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashtiriladi. O‘yin bolani erkin muloqotga undaydi, nutqqa bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi va kommunikativ ehtiyojni shakllantiradi. Individual yondashuv asosida tashkil etilgan o‘yinli mashg‘ulotlar dizartriya bolalarning nutqiy faolligini oshirib, korreksion ishlarning samaradorligini ta‘minlaydi.

Dizartriya nuqsoniga ega bo‘lgan bolalarni nutq jarayoniga tayyorlashda korreksion-pedagogik ishlarning izchilligi va tizimliliigi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon tasodifiy mashqlar majmuasi emas, balki bolaning individual rivojlanish darajasi va ehtiyojlariga mos holda rejalashtirilgan pedagogik ta‘sirlar tizimini o‘z ichiga oladi. Nutqiy tayyorgarlik jarayoni bolaning markaziy nerv tizimi faoliyatini faollashtirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar bilan uyg‘un holda olib borilishi lozim.

Dizartriya bolalarda ko‘pincha harakat va nutq faoliyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yetarli darajada shakllanmagan bo‘ladi. Shu sababli korreksion ishlar davomida harakatlarni nutq bilan uyg‘unlashtirishga alohida e‘tibor qaratiladi. Masalan, ritmik harakatlar, tana holatini boshqarishga qaratilgan mashqlar va qo‘l harakatlarini nutqiy topshiriqlar bilan birgalikda bajarish bolaning nutqiy faolligini oshirishga yordam beradi. Bu yondashuv neyropsixologik mexanizmlarni faollashtirib, nutq jarayoniga tayyorgarlikni mustahkamlaydi.

Nutq jarayoniga tayyorlashda emotsional-irodaviy sohani rivojlantirish ham muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Dizartriya bolalar nutqdagi qiyinchiliklar sababli o‘z fikrini ifodalashdan cho‘chishi, muloqotdan qochishi mumkin. Korreksion-pedagogik ishlar jarayonida bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, muvaffaqiyat hissini boshdan kechirishiga imkon yaratish zarur. Ijobiy baholash va qo‘llab-quvvatlovchi muhit bolaning nutqqa bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi.

Korreksion ishlarning muhim tarkibiy qismi nutqiy bo‘lmagan kommunikatsiya vositalaridan foydalanish hisoblanadi. Mimika, imo-ishora va tana harakatlari orqali muloqot qilish bolaning kommunikativ faolligini oshiradi va nutqiy faoliyatga o‘tish uchun tayanch vazifasini bajaradi. Bu usul dizartriya bolalarda muloqot ehtiyojini shakllantirish va mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, nutq jarayoniga tayyorlashda atrof-muhit bilan o‘zaro aloqani rivojlantirish muhim hisoblanadi. Bola o‘zini o‘rab turgan predmetlar, hodisalar va odamlar bilan faol muloqotga kirishar ekan, nutqiy ehtiyoj tabiiy ravishda yuzaga keladi. Korreksion-

pedagogik mashg'ulotlarda predmetli faoliyatdan foydalanish bolaning idrokini kengaytiradi va nutqni anglash jarayonini yengillashtiradi.

Zamonaviy logopedik amaliyotda multisensor yondashuv keng qo'llaniladi. Bu yondashuvda bir vaqtning o'zida bir nechta sezgi kanallari orqali ta'sir ko'rsatish orqali bolaning nutqiy tayyorgarligi oshiriladi. Masalan, ko'rish, eshitish va harakat sezgilarini uyg'unlashtirgan mashqlar nutq apparati faoliyatini yanada samarali rivojlantiradi. Multisensor yondashuv dizartriya bolalarda nutq jarayoniga tayyorlash samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

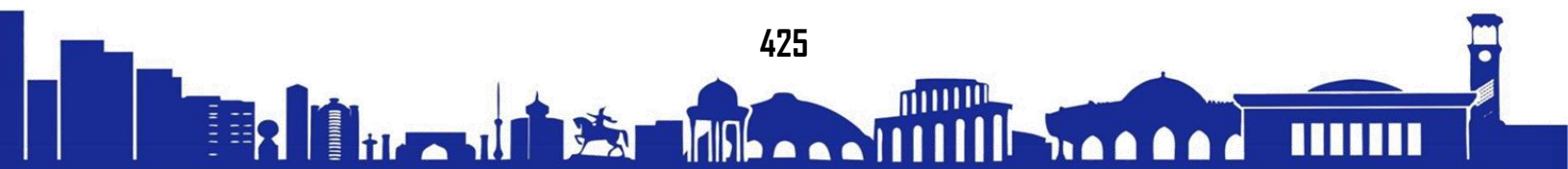
Nutqiy tayyorgarlik jarayonida pedagog va logopedning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Korreksion-pedagogik ishlar faqat maxsus mashg'ulotlar bilan cheklanib qolmasdan, kundalik ta'lim jarayoniga ham singdirilishi lozim. Bola bilan ishlovchi barcha mutaxassislarning yagona maqsadga yo'naltirilgan faoliyati nutq jarayoniga tayyorlashning uzluksizligini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, oilaviy muhitning ta'siri ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Ota-onalarga bolaning nutqiy rivojlanish xususiyatlari haqida tushuntirish berish, uy sharoitida bajariladigan oddiy mashqlarni tavsiya etish nutqiy tayyorgarlikni mustahkamlashga yordam beradi. Oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik dizartriya bolalarni nutq jarayoniga tayyorlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Korreksion-pedagogik ishlar jarayonida erishilgan ijobiy o'zgarishlarni muntazam kuzatib borish va tahlil qilish zarur. Bu esa mashg'ulotlar mazmunini bolaning rivojlanish dinamikasiga moslashtirish imkonini beradi. Moslashuvchan va individual yondashuv dizartriya bolalarda nutq jarayoniga tayyorlashning samaradorligini oshiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, dizartriya nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni nutq jarayoniga tayyorlash korreksion-pedagogik ishlarning muhim va ajralmas qismi hisoblanadi. Ilmiy-nazariy asoslangan, tizimli va individual yondashuvga asoslangan tayyorlov ishlari bolaning nutqiy imkoniyatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va logopedik texnologiyalarni qo'llash orqali dizartriya bolalarning ijtimoiy moslashuvi va ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatlarini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Luriya A. R. Nutq va uning miya mexanizmlari. Moskva. Pedagogika nashriyoti. 2002 yil.
2. Volkova L. S. Logopediya. Nutq buzilishlari va ularni korreksiyalash asoslari. Moskva. Vlados nashriyoti. 2010 yil.
3. Filicheva T. B., Cheveleva N. A. Nutq buzilishlari bo'lgan bolalar bilan korreksion ishlar. Moskva. Prosveshchenie nashriyoti. 2007 yil.
4. Mamedova D. A. Maxsus pedagogika va logopediya asoslari. Toshkent. O'qituvchi nashriyoti. 2016 yil.
5. Xudoyberdiyeva M. S. Nutq nuqsonlari va ularni bartaraf etish metodikasi. Toshkent. Fan va texnologiya nashriyoti. 2019 yil.
6. Sherbakova O. V. Dizartriya va uni korreksiyalashning zamonaviy yondashuvlari. Sankt-Peterburg. Rech nashriyoti. 2014 yil.
7. Maxsus ta'lim va logopediya bo'yicha metodik tavsiyalar to'plami. Toshkent. Respublika ta'lim markazi nashri. 2021 yil.